

V

PRIKAZI

O KNJIZI BOJANE RADOVANOVIĆ I MARKA KONJOVIĆA (PRIR.)
*BLAGOSTANJE, RAZVOJ I DRUŠTVENA PRAVDA: UVOD U
PRISTUP ZASNOVAN NA SPOSOBNOSTIMA*, INSTITUT ZA
FILOZOFIJU I DRUŠTVENU TEORIJU/AKADEMSKA KNJIGA,
BEOGRAD/NOVI SAD, 2020.

Jelena Ostojić

Knjiga *Blagostanje, razvoj i društvena pravda: Uvod u pristup zasnovan na sposobnostima* se sastoji od tekstova iz 2003. godine „Razvoj kao uvećanje sposobnosti“ Amartje Sena i „Sposobnost kao osnova sledovanja: Sen i društvena pravda“ Marte Nusbaum i kratkog Senovog odgovora na neke kritike. Priređivači, Bojana Radovanović i Marko Konjović, preveli su ove tekstove i napisali uvodnu studiju „Zašto treba da razmišljamo o sposobnostima?“. Cilj ove knjige je da se čitaocima predstavi pristup zasnovan na sposobnostima i da se ukaže na razlike između Senovog pristupa i teorije M. Nusbaum.

U tekstu „Razvoj kao uvećanje sposobnosti“ Amartja Sen predstavlja osnove svog zanimljivog i uticajnog pristupa zasnovanog na sposobnostima prema kom se razvoj društva posmatra kao uvećanje sposobnosti ljudi. Pojmovi *funkcionisanja* i *sposobnosti*

kod njega dobijaju tehničko značenje i videćemo kakve oni veze imaju sa kreiranjem javnih politika. Deo prikaza će biti i o tekstu Marte Nusbaum „Sposobnost kao osnova sledovanja: Sen i društvena pravda“ koja se nadovezuje i razrađuje, ali i kritikuje Senov pristup.

Ekonomski prosperitet je svaka-ko cilj javnih politika, a pitanje je da li je ekonomski razvoj *finalni* ili *instrumentalni* cilj. Inspirisan Kantom, Sen ukazuje na mogućnost greške da se ljudi posmatraju samo kao sredstva kojima se ostvaruje produktivni napredak ukoliko se ekonomski prosperitet doživljava kao krajnji cilj. Druga formulacija kategoričkog imperativa nalaže da se u svojoj ličnosti i u ličnosti svakog drugog čoveka čoveštvo uvek upotrebljava u isto vreme i kao svrha, a nikad samo kao sredstvo. Sen veruje da se kategoričkog imperativa treba pridržavati i kad je u pitanju

analiza razvoja i planiranja. Prihvatanje stanovišta da je krajnji cilj javnih politika ekonomski rast i uvećanje realnog dohotka predstavlja zamenu ciljeva i sredstava. Tada se ljudi tretiraju samo kao sredstva, umesto da se životi ljudi posmatraju kao krajnji cilj, a proizvodnja i bogatstvo kao sredstva za unapređenje tih života. Na ovo je značajno ukazati zato što uvećanje realnog dohotka i ekonomski rast, koji se obično smatraju odlikama uspešnog razvoja, ne moraju korelirati sa obogaćenjem života ljudi. Ljudi u zemljama sa visokim BNP mogu imati nizak kvalitet života. Kao ilustraciju, Sen navodi primer Omana gde je BNP po glavi stanovnika mnogo viši nego u Kini, Šri Lanki i Brazilu, a očekivani životni vek, što je jedan od pokazatelja kvaliteta života, značajno niži. Ispravna analiza razvoja, prema Senu, treba da izbegne grešku zamene sredstava i ciljeva, što on i čini u svom pristupu. Sen ukazuje i na nedostatke ekonomije blagostanja koja je bazirana na utilitarizmu i koja vrednost vidi u korisnosti i zadovoljstvu. Ovo stanovište je bazirano na subjektivnim mentalnim stanjima osobe tako da može da prikrije stvarnu lišenost te osobe. Recimo, siromašna osoba koja je lišena osnovnih potreba i živi u izuzetno teškim uslovima može da se pomiri sa svojim stanjem, svoje želje da svede na minimum koji joj se čini realističnim i da bude zadovoljna. Ljudi mogu da prestanu da žele nešto što ne veruju da ikad mogu imati. Zato se evaluacija blagostanja pojedinca i razvoja društva koja je zasnovana na tome kako se ljudi osećaju i šta žele ne može smatrati adekvatnom. Iako Sen Rolsovo shvatanje pravde kao raspodele *primarnih dobara* (bogatstva, dohotka itd.) smatra najvažnijim učenjem u ovoj oblasti u poslednjih nekoliko decenija, zamera mu to što ne uzima

u obzir činjenicu da ljudi imaju različite sposobnosti da primarna dobra pretvore u dostignuća. Recimo, dve osobe koje imaju istu predstavu poželjnog načina življenja mogu se razlikovati po sposobnosti da takav život dostignu. Osobi sa invaliditetom može biti potrebno više resursa da se kreće nego osobi bez invaliditeta. Rolsova teorija je fokusirana na sredstva za postizanje onoga što želimo, ne na sama postignuća i slobodu da se ona postignu. Recimo, na spisku primarnih dobara se nalazi *posedovanje prihoda da se hrana kupi*, ali *bivanje uhranjenim* se na tom spisku ne nalazi. Zato Sen kaže da su primarna dobra *sredstva* da se bude slobodan, a sposobnosti su *izraz* same slobode.

Po Senovom mišljenju, evaluacija društvene promene treba da se vrši na osnovu *bogatstva ljudskog života* koje je rezultat te promene. Inspiraciju za ovakav pristup, koji kvalitet života određuje kroz vredna delovanja i sposobnosti da se na taj način deluje, Sen je našao u učenju Aristotela, Adama Smita i Karla Marksa. Sen se slaže s Adamom Smitom i Marksom da je sposobnost da se funkcioniše pokazatelj blagostanja, a sa Aristotelom da je bogatstvo instrumentalni, ne krajnji cilj.

Ključni pojmovi Senovog stanovišta su *funkcionisanje* i *sposobnost*. Funkcionisanje definiše kao dostignuće neke osobe, ono što ona uspeva da čini ili da bude. Sen ljudski život vidi kao kombinaciju funkcionisanja, kao niz onoga što čovek radi i biva¹. Funkcionisanje može biti, na primer, izbegavanje smrti i bolesti, bivanje dobro uhranjenim, kretanje na uobičajen način, učestvovanje u životu zajednice itd. Treba imati na umu da

1 U originalu *doings* and *beings*, u prevodu *radnje* i *stanja*.

funkcionisanje nije isto što i posjedovanje sredstva koje je potrebno da se to funkcionisanje vrši. Voženje bicikla nije isto što i posjedovanje bicikla. Nemaju svi jednaku sposobnost da svoje resurse pretvore u funkcionisanja. Na primer, postoje osobe koje nisu u stanju da voze bicikl i zato se vrednovanje ne sme zasnivati samo na sredstvima, bez uvida u to šta neka osoba s tim sredstvima zaista može da uradi.

Sposobnosti su skup vrednih funkcionisanja koja su osobi *dostupna*. Osoba koja ima sposobnost, zapravo ima *slobodu* da izabere neku od raznih kombinacija funkcionisanja, tj, da izabere neki od raznih načina življenja koje ima razloga da vrednuje. Sen smatra da je sloboda intrinzična vrednost i zato je postojanje alternativa suštinski važno. Po instrumentalnom shvatanju slobode, dostignuća su važna, ne i same prilike, koje su samo sredstva da se dostigne neko stanje koje se vrednuje. Funkcionisanja su konstitutivni delovi života i zato se evaluacija nečijeg blagostanja mora vršiti na osnovu procene tih konstitutivnih elemenata. Da bi se procenio kvalitet ljudskih života, moraju se ispitati funkcionisanja i sposobnosti. Drugim rečima, da bi se procenilo blagostanje, neophodno je razmotriti šta ljudi *stvarno* mogu da budu i rade. Zato Sen razvoj vidi kao *uvećanje sposobnosti*.

Koji skup funkcionisanja treba da se smatra važnijim od ostalih? Sen smatra da izbor treba da se vrši na osnovu usvojenih vrednosti i problema koje neko društvo ima. U ekstremno siromašnom društvu, spisak najvažnijih funkcionisanja i odgovarajućih sposobnosti može biti relativno kratak (recimo, mogućnost da se bude dobro uhranjen, da se izbegne prerano umiranje, da se ima krov nad glavom i sl.), dok u razvijенијem društvu,

spisak može biti duži i raznovrsniji. U svakom slučaju, lista najvažnijih funkcionisanja i sposobnosti je određena motivacijom i usvojenim vrednostima, o čemu će biti reči kasnije.

Nasuprot Senovom stanovištu, Marta Nusbaum veruje da se može i da treba napraviti spisak najvažnijih sposobnosti koji će biti temelj za izgradnju teorije pravde. Cilj njenog teksta „Sposobnost kao osnova sledovanja: Sen i društvena pravda“ je da pokaže da je Senovo shvatanje društvene pravde bolje od drugih pristupa u zapadnoj tradiciji za rešavanje problema rodne ravnopravnosti i da formuliše spisak osnovnih ljudskih sposobnosti. Nusbaum zamera Senu što je nespreman da sačini spisak sposobnosti koje društva treba da nastoje da ostvare jer bez njega njegov pristup ne može biti razrađena teorija pravde.

Ključni pojam u analizi M. Nusbaum je *dostojanstvo*. Ona sačinjava spisak od deset sposobnosti koje su najvažniji uslovi za dostojanstven život. Društvo koje ne obezbeđuje ove sposobnosti nije u potpunosti pravedno bez obzira na to koliko je bogato. Na listi osnovnih ljudskih sposobnosti se nalaze: život; telesno zdravlje; telesni integritet, čula, mašta i misli; emocije; praktički um; osećaj pripadnosti; druge vrste; igra; i politička i materijalna kontrola vlastitog okruženja. U ovom prikazu neću ulaziti u objašnjavanje toga šta Nusbaumova podrazumeva pod osnovnim sposobnostima jer me više interesuje pitanje da li listu treba praviti i šta je u duhu Senovog pristupa – da li da se lista pravi ili ne.

Verujem da je Sen u pravu kada kaže da konačnu i fiksiranu listu osnovnih sposobnosti nije ni moguće, a i ne treba praviti. Ne mislim da postoji lista sposobnosti koja bi bila istovremeno primenljiva na sva društva. Ilustracije radi, navešću da je, prema

podacima UN, u Sudanu trećina stanovništva, što je oko 15 miliona ljudi, suočena sa ozbiljnim problemom snadbjevanja hranom i predviđa se da će se problem dalje produbljivati. S druge strane, u anketi koju je objavila Statista, 37% Švajcaraca je izjavilo da je najvažniji problem Švajcarske briga o materijalnoj sigurnosti građana nakon odlaska u penziju, a 28% ispitanika da najveći problem predstavljaju stranci. Jasno je da se prioriteti različitih društava razlikuju i da se mogu menjati. Zato verujem da je Sen u pravu kada kaže da ne treba težiti sastavljanju konačne liste sposobnosti.

U odgovoru Nusbaumovoj i ostalim autorima koji su ga kritikovali što nije sačinio konačan spisak sposobnosti, Sen objašnjava da različiti spiskovi sposobnosti odgovaraju različitim svrhama i okolnostima i u skladu s tim treba da se formiraju. Ne može se isti spisak koristiti u svrhu procene siromaštva, preciziranja osnovnih ljudskih prava ili pripreme merila razvoja. Teorija ne može da nam da konačnu listu koja će važiti za svako društvo i za sva vremena nezavisno od toga šta će građani smatrati prioritetima. Ovu fleksibilnost spiskova vidim kao prednost, a ne nedostatak Senovog pristupa. Pored toga, verujem da bi Sen formiranje utvrđenog konačnog spiska smatrao paternalističkim činom budući da je tvrdio da je ono nesaglasno sa demokratijom jer negira mogućnost učešća javnosti u sastavljanju spiska. Nusbaumova jeste u pravu da bez spiska osnovnih sposobnosti nema teorije pravde. Međutim, Senova ambicija nije ni bila da formuliše teoriju, već da da okvir za evaluaciju kvaliteta života ljudi.

Nije čest slučaj da možemo videti primenu nekog filozofskog staništa u praksi. Senov pristup zasnovan na sposobnostima je zanimljiv

izuzetak. Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP), koji je formulisao osam razvojnih milenijumskih ciljeva (MDGs), baziran je na pristupu zasnovanom na sposobnostima. Sen je, na poziv kolege i prijatelja Mahbub ul Haka, pakistanskog ekonomiste, učestvovao u formulisanju *indeksa ljudskog razvoja* UN (HDI) koji predstavlja opšti indeks za globalne procene. Indeks je zasnovan na minimalnom spisku sposobnosti koji obuhvata dohodak, očekivani životni vek i godine obrazovanja. UNDP koristi indeks ljudskog razvoja za procenu ostvarenosti razvojnih milenijumskih ciljeva. Još jedan zanimljiv podatak o Senu je da je 1998. godine dobio Nobelovu nagradu za ekonomiju.

Ova knjiga je namenjena studentima filozofije, političkih nauka, ekonomije, sociologije, prava, ali i široj publici zato što je jasno pisana i zato što Sen i Nusbaumova vešto i sažeto izlažu učenja drugih autora koje komentarišu tako da tekst mogu pratiti i oni koji nemaju obrazovanje u ovoj oblasti.

Literatura

- Clark, David A. (2005), „The Capability Approach: Its Development, Critiques and Recent Advances GPRG-WPS-032“, *Development Studies* 2: 2–18.
- Sen, Amartya (1980), „Equality of What?“, *The Tanner Lecture on Human Values*: 197–220.
- Robeyns, Ingrid, Morten Fibieger Byskov, „The Capability Approach“, u: Edward N. Zalta (ur.) *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, <https://plato.stanford.edu/archives/win2021/entries/capability-approach/> (pristupljeno 14. avgusta 2022.)
- Wells, Thomas (2022), „Sen’s Capability Approach“, *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <https://iep.utm.edu/sen-cap/> (pristupljeno 14. Avgusta 2022.)